

publisher.agency
London

March, 2023

No 2

London, England
02-03.03.2023

International
Scientific
Conference

Scientific Research and Experimental Development

UDC 001.1

P 97

Publisher.agency: Proceedings of the 2nd International Scientific Conference «Scientific Research and Experimental Development» (March 02-03, 2023). London, England, 2023. 383p

ISBN 978-0-2758-5504-8

DOI 10.5281/zenodo.7700165

Editor: Dorothy Harrison, Professor, University of London

International Editorial Board:

Anna Davis

Professor, AECC University College

Donald Cooper

Professor, University of Bedfordshire

Samantha Simpson

Professor, Aston University

Patricia Wright

Professor, University of Bolton

Gary Walker

Professor, Buckinghamshire New University

Alexander Williams

Professor, University of Birmingham

Charlie Scott

Professor, University of Chichester

Tyler Davies

Professor, Arden University

Emily Price

Professor, University of Derby

Daniel Taylor

Professor, University of Huddersfield

Lauren Martin

Professor, Leeds Trinity University

William Marshall

Professor, University of Kent

Nancy Price

Professor, Keele University

Donald Martin

Professor, University of Hull

editor@publisher.agency

<https://publisher.agency/>

Table of Contents

Sociological Sciences

PARADIGMS OF MANAGEMENT PSYCHOLOGY: RESULTS OF THE XXI CENTURY	7
<i>ISMAILOVA R. B.</i> <i>ZHALEL D. S.</i> <i>RAMETOV N. SH</i>	
TARİXİN YADDAŞINDA VƏ DÜNYANIN DIQQƏTİNDƏ - AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİ	12
<i>ABDULLAYEVA SƏMİNƏ SABİR QIZI</i>	
ӘЙЕЛДЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ ТУРАЛЫ (ABOUT WOMEN'S RIGHTS)	17
<i>NAZYM UZBEKKYZY ALIYEVA</i>	
KAZAKHSTAN'S EXPERIENCE OF DERADICALIZATION	20
<i>TEMIRBAYEV TALGAT TULUYBAEVICH</i> <i>TEMIRBAYEVA AIGERIM ALMATKYZY</i>	

Psychological Sciences

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF CONFLICTS AND THEIR MANAGEMENT	26
<i>ИСМАИЛОВА РОЗА БАЙЖУМАНОВНА</i> <i>АЛИЕВА МАРТА БАҚЫТЖАНОВНА</i> <i>БЕЙСЕМБАЕВА АРАЙ</i> <i>ҚОЖАБАЕВА АЙМАН ҒАЛЫМЖАНҚЫЗЫ</i>	
РОЛЬ ЛИДЕРОВ В СТАРТАП-ПРОЕКТАХ	30
<i>ИСМАИЛОВА РОЗА БАЙЖУМАНОВНА</i> <i>АЛИЕВА МАРТА БАҚЫТЖАНОВНА</i> <i>НУРЛЫБЕК МАГЖАН НУРЛАHOVИЧ</i>	
PSYCHOLOGICAL OF AGGRESSIVE	36
<i>B. SAKTAGANOV</i> <i>K. KAKIMOV</i> <i>G. ABDIKHAIYMOVA</i>	
THE EFFECT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE ON THE EFFECTIVENESS OF ACADEMIC PERFORMANCE	40
<i>ASADOVA NAZRIN MIRDAMAT</i>	

Agricultural Sciences

ECONOMIC-ECOLOGICAL FEATURES OF ORDINARY WALNUT (JUGLANS REGIA L) WITH REGARD TO THE IRRIGATION REGIME	45
<i>NANA PARULAVA</i> <i>LALI BAIDAURI</i> <i>OLGA KHARAISHVILI</i>	
ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫМИ РЕСУРСАМИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	50
<i>TURGANALIYEV SAKEN</i> <i>USSIPBAYEV NURLAN</i> <i>SULTANBEKOV GALYMZHAN</i> <i>YERDANINOVA DINARA</i> <i>TURGANALIYEV ALIJAIDAR</i>	
АРАЛ ӨҢІРІНДЕ КҮРІШ ЗИЯНКЕСТЕРІНІҢ НЕГІЗГІ ТҮРЛЕРІ МЕН БИОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ҚОРҒАУ ШАРАЛАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ	59
<i>АБДРАХМАНОВА ШОЛПАН СЕЙТСУЛТАНОВНА</i>	
ПРИМЕНЕНИЕ ТРИХОГРАММЫ И БРАКОНА ПРОТИВ ХЛОПКОВОЙ СОВКИ НА ПОСЕВАХ ТОМАТА АЛМАТИНСКОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	65
<i>АЛПЫСБАЕВА ҚАРЛЫҒАШ АЗИРБЕКОВНА</i> <i>ШАРИПОВА ДИНАРА САБЫРҚЫЗЫ</i> <i>НУРМАНОВ БАУЫРЖАН БАТЫРХАНУЛЫ</i> <i>ТУРҮСБЕК АЙЖАН ТУРАРЕКҚЫЗЫ</i> <i>АГАБЕК АЙДАНА БАГДАТҚЫЗЫ</i>	
ПРОИЗВОДСТВО КОМБИКОРМОВ ДЛЯ РЫБ НА ОСНОВЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТВЕРДОФАЗНОЙ УСКОРЕННОЙ БИОФЕРМЕНТАЦИИ	70
<i>МАХАТОВ БОЛАТХАН МАХАТОВИЧ</i> <i>ГОРИН ЮРИЙ</i> <i>ЖЫЛКЫШЫБАЕВА МЕРУЕРТ МАЛИКОВНА</i> <i>БЕРДАЛИНА АҚНУР ЖАҚЫПГЕРЕЕВНА</i>	

Pedagogical Sciences

IMPROVING STUDENTS' DIALOGUE AND MONOLOGY SPEECH SKILLS	77
<i>SEVDA ABBASOVA</i>	
METHODS AND CURRENT PROBLEMS OF CONDUCTING SYNTACTIC ANALYSIS.....	82
<i>NAZAROVA AYSEL ELGAR G.</i>	
READING STRATEGIES AND THEIR CLASSIFICATION	85
<i>ISMAILOVA AYSUN YUSIF G.</i>	
VI GRADE ON `AZERBAIJANI LANGUAGE	89
<i>ARZU KARIMOVA</i>	
STUDIES ON TEACHING PHONETICS IN PRIMARY GRADES	91
<i>PERI PASHAYEVA</i>	
SCIENTIFIC INTERPRETATION OF THE PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE PROBLEM OF DEVELOPING A HEALTHY LIFESTYLE OF STUDENTS	94
<i>KHOROSHEV ALEXANDR UREVICH</i>	
JARGONS AND THEIR WAYS OF TRANSLATION	100
<i>HASANOVA SEVDA HUSEYN</i>	
ҮЗДІКСІЗ КӘСІПТІК БІЛІМ БЕРУДІ ЖЕТІЛДІРУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ТҮРҒЫДАН НЕГІЗДЕУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	105
<i>ТЕЛЪБАЕВА ЛЯЗЗАТ</i>	
ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ БОЙЫНДА ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ МЕКТЕПТЕРДІҢ РӨЛІ	111
<i>МУСТАПАЕВА ТАЛШЫН</i>	
БОЛАШАҚ МҰҒАЛИМІ – ҰЙЫМДАСТЫРУШЫ - ҰСТАЗ	116
<i>МУХАМЕДЖАНОВА МАЛИКА ЖАЛГАСОВНА</i>	
<i>ЯХЯХОЖА АЙГЕРИМ АБИУЛЛАҚЫЗЫ</i>	
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА К ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	122
<i>МУХАМЕДВАЛИЕВА ЗАРИНА АСХАТОВНА</i>	
ТАРИХТЫ ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРІ.....	130
<i>ЖАРМУХАМБЕТОВА ЛАУРА АСЫГАНОВА</i>	
К ВОПРОСУ ОПТИМАЛЬНОГО ПЛАНИРОВАНИЯ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА.....	134
<i>АСАНОВ НАУХАН АЛТАЕВИЧ</i>	
<i>КАНДИДАТ МЕЙРАМГУЛ</i>	
<i>УЗЕХАН ДИНА БЕКЗАТОВНА</i>	
LEARN TO UNLEARN FOR TRANSFORMATIVE LEARNING, AN EPISTEMOLOGICAL LOOK	139
<i>JOSE MANUEL SALUM TOME</i>	
DEVELOPMENT OF THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF THE FUTURE SPECIALIST USING INTERNET TECHNOLOGIES	148
<i>ZOIA ADAMIA</i>	
<i>VOLODYMYR BILETSKYI</i>	
<i>HANNA ONKOVICH</i>	
<i>ARTEM ONKOVYCH</i>	
A SCOPING REVIEW OF DIGITAL TRENDS AND TENDENCIES IN LANGUAGE LEARNING: THE CASE OF SELF-STUDY	165
<i>KOKEYEVA AIDA</i>	
<i>RAVSHANBEKOVA MUNISA</i>	
<i>OSSOKINA DARYA</i>	
ФОРМИРОВАНИЕ ПРАКТИЧЕСКИХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ СРЕДСТВАМИ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИИ НА УРОКЕ ГЕОГРАФИИ	171
<i>ЖИЕМУРАТ ЖҮЛДЫЗ САТМУРАТҚЫЗЫ</i>	
Қ.МҰХАМЕДЖАНОВТЫҢ КОМЕДИЯЛЫҚ ДРАМАЛАРЫНДАҒЫ	176
<i>КОЖЕКЕЕВА БЕКЗАДА ШАКИЗАДАЕВНА</i>	
<i>ИСКАКОВА АСИЯТ ГАЗИЗОВНА</i>	
EXTRA-CLASS EDUCATION AS A BASIS FOR FORMING STUDENTS' COGNITIVE INTEREST IN TEACHING BIOLOGY	182
<i>SALYBEKOVA N.N.</i>	
<i>KENSHIMBAYEVA N.K.</i>	

Technical Sciences

ИССЛЕДОВАНИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ И РАЗРАБОТКА РЕШЕНИЙ ПО ПОВЫШЕНИЮ ПРОПУСКНОЙ СПОСОБНОСТИ, УСТОЙЧИВОСТИ И ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕГИОНАЛЬНЫХ ЭЛЕКТРИЧЕСКИХ СЕТЕЙ 110 КВ В СЕВЕРНОМ РЕГИОНЕ КАЗАХСТАНА	188
<i>ЛОМАДЗЕ ВЛАДИСЛАВ АЛЕКСЕЕВИЧ</i>	
SCIENTIFIC AND TECHNICAL REVIEW (GROUND-PENETRATING RADAR) OF DEVICES: OPERATING PRINCIPLE.....	192
<i>ШАКНАТОВА АЛИЯ</i>	
<i>MIRGALIKYZY TOLKYN</i>	
ВОЗДЕЙСТВИЕ КАВИТАЦИИ НА ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ВОДЫ В ТЕПЛОЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ ПРИЛОЖЕНИЯХ	200
<i>МЫРЗАБАЙ Б.Б.</i>	
<i>ДЮСЕНОВ К.М.</i>	
<i>САДЫКОВА С.Б.</i>	

Chemical Sciences

HYDROALKYLATION OF BENZENE WITH ACETONE USING BIFUNCTIONAL CATALYSTS	208
<i>SALIMLI SHUKUFA ZEYDULLA GIRL</i>	
<i>AMIROV SABIR</i>	
СПОСОБЫ ПРИМЕНЕНИЯ НЕФТЕБИТУМНЫХ ПОРОД	212
<i>ЕРМЕКОВА А.С.</i>	
<i>ТИЛЕУБЕРДИ Е.</i>	
<i>ЛЕСБЕКОВА Ж.</i>	

Philological Sciences

СВЕТҚАЛИ НҰРЖАН ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ТАҚЫРЫПТЫҚ, КӨРКЕМДІК ІЗДЕНІСТЕР	215
<i>МУТИЕВ ЗИНУЛЛА ЖАҚСЫЛЫКОВИЧ</i>	
<i>МУХАНБЕТОВА ЖАНГҮЛИМ ӨТЕПБЕРГЕНҚЫЗЫ</i>	
<i>ЖУКЕЕВА АРАЙЛЫМ СЕРИКБАЕВНА</i>	
COMMON ALPHABET PROBLEM IN THE TURKIC WORLD(PROBLEMS, SOLUTIONS)	220
<i>ELCHIN IBRAHIMOV</i>	

Philosophical Sciences

PHILOSOPHICAL REFLECTIONS ON THE PHENOMENON OF VIRTUAL REALITY	226
<i>ARINOVA OLGA TASTANBEKOVNA</i>	

Biological Sciences

ТЕХНОГЕНДІК-БҮЛІНГЕН ЖЕРЛЕРДЕ ӨСІМДІКТЕРДІҢ ТОПЫРАҚТҮЗІЛУ ҮРДСІНДЕГІ РӨЛІ	230
<i>БЕЙСЕВА ГУЛЬЖАН БЕЙСЕВНА</i>	
<i>АБДРЕШЕВА МАРЖАН БЕЙБИТОВНА</i>	
<i>НУСИПОВА НАЗЫМ КУРМАНБАЕВНА</i>	
ІЛЕ АЛАТАУЫНЫҢ ЕТЕГІНДЕГІ КҮҢГІРТ ҚАРА ҚОҢЫР ТОПЫРАҚТАРДЫҢ ҚҰНАРЛЫЛЫҒЫН АРТТЫРУДА ТОПЫРАҚ ОМЫРТҚАСЫЗДАРЫНЫҢ РӨЛІ	239
<i>КОЗЫБАЕВА ФАРИДА ЕСЕНЖОЖАНОВНА</i>	
<i>БЕЙСЕВА ГУЛЬЖАН БЕЙСЕВНА</i>	
<i>ДҮМШЕБАЙ АЙЖАН ӘУКЕНҚЫЗЫ</i>	
ЖАҢАТАС ФОСФОРИТ КЕН ОРНЫНЫҢ ҮЙІНДІЛЕРІНДЕГІ ТОПЫРАҚГРУНТТАРЫНЫҢ ЖӘНЕ АЙМАҚТЫҚ ТОПЫРАҚТАРДЫҢ АГРОХИМИЯЛЫҚ ҚҰРАМЫ	250
<i>ҚОЗЫБАЕВА ФАРИДА ЕСЕНЖОЖАНОВНА</i>	
<i>БЕЙСЕВА ГУЛЬЖАН БЕЙСЕВНА</i>	
<i>АБДРЕШОВА ГУЛМИРА БЕЙСЕНБАЙҚЫЗЫ</i>	

Geographic Sciences

АЛМАТЫ ОБЛЫСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ТАБИҒИ ПАРКТЕРІ АУМАҒЫНДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТУРИЗМДІ ДАМУЫ	260
<i>БЕЙСЕВА ГУЛЬЖАН БЕЙСЕВНА</i>	
<i>НУСИПОВА ГУЛЬМИРА КУРМАНБАЕВНА</i>	

Historical Sciences

МӘНӘММӘД ӘМІН РӘСУЛЗАДӘ YARADACILIĞINA BAXIŞ	268
<i>ORUCOVA NURSANAN RASIM QIZI</i>	
ДИСТАНЦИОННОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ НАСКАЛЬНЫХ РИСУНКОВ КУНГЕЙ ТАРБАГАТАЯ НА ПЛАТФОРМЕ QGIS	274
<i>КУРСАБАЕВ МУХАМЕДРАХИМ КАДЫРБАЕВИЧ</i>	
<i>ДЕМЕУОВ АРМАН СЕРИКОВИЧ</i>	
<i>ҚЫЯКБАЕВА УЛБӨСЫН КОЗЫБАЕВНА</i>	
<i>БЕКМАГАМБЕТОВА РОЗА КАРПЫКОВНА</i>	
<i>СЕЙДАХМЕТОВ БАУЫРЖАН СЕЙТБЕКОВИЧ</i>	

Medical Sciences

ОЖИДАНИЯ РАБОТОДАТЕЛЯ ПРАКТИЧЕСКОГО ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В МОЛОДЫХ МЕДИЦИНСКИХ СПЕЦИАЛИСТОВ	295
<i>МЕДЕУБАЕВА ГУЛЬЖАН ТЛЕУОВНА</i>	
Удовлетворенность пациентов как индикатор качества медицинских услуг (на материале ГКП	299
<i>ЖУРАБЕКОВА ДАМЕТКЕН САГИТОВНА</i>	
<i>МОЛДАЯЗОВА ЛЯЗЗАТ ТЫНЫШТЫКОВНА</i>	
COLORECTAL CANCER: EPIDEMIOLOGY AND SCREENING METHODOLOGY IN KAZAKHSTAN	304
<i>ARMAN KHOZHAYEV</i>	
<i>VERA ZADOROZHINAYA</i>	
<i>ZHULDYZAY KYDYRALIYEVA</i>	
<i>ASSEL ZHENGISBEKKYZY</i>	
<i>DARIYA ABDIGALIEVA</i>	
<i>GULNUR BASHAROVA</i>	
<i>AIZHAN SATYBAYEVA</i>	
<i>NURSULU PUKHARBEKOVA</i>	
<i>MARAL BERKINGALIYEVA</i>	
<i>ALINA SUMAZOVA</i>	
<i>AIGERIM AKANOVA</i>	
ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ЛЕТРОЗОЛА ПРИ ЛЕЧЕНИИ СИНДРОМА ПОЛИКИСТОЗА ЯИЧНИКОВ	309
<i>КЕМЕЛ АҚМАРЖАН БАХАБУДИНҚЫЗЫ</i>	
<i>АЛТЫНБЕК ГАУХАР СЕРІКҚЫЗЫ</i>	

Geological and Mineralogical Sciences

APPLICATION THE FREQUENCY-RESONANCE TECHNOLOGY OF SATELLITE AND PHOTOS IMAGES PROCESSING FOR THE PLANETS AND SATELLITES OF SOLAR SYSTEM STUDYING	311
<i>МУКОЛА ЯАКУМЧУК</i>	
<i>IGNAT KORCHAGIN</i>	

Journalism

მეცნიერული პრიორიტეტების შესახებ	329
<i>იროდონ ნარჩუაშვილი</i>	

Legal Sciences

CAUSALITY PRINCIPLE THROUGH PHILOSOPHICAL AND LEGISLATIVE MEANING	331
<i>GIVI LOBZHANIDZE</i>	
ОБОВ'ЯЗОК КРИЗЬ ПРИЗМУ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДІВ РИМСЬКИХ СТОЇКІВ	337
<i>ТЕРЕЗІЯ ПОПОВИЧ</i>	
ORGANIZATIONAL AND LEGAL BASIS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION AS A GUARANTEE OF ENSURING A CONFLICT-FREE ENVIRONMENT	341
<i>ALLA KOVALCHUK</i>	
<i>BOGDANA CHERNIAVSKA</i>	

Economic Sciences

İNFİLYASIYA, ONUN SƏBƏBLƏRİ VƏ HƏLLİ YOLLARI.....	348
<i>ŞAHİN NADİR OĞLU XURŞUDOV</i>	
МАЛІ́ЙУ́ БАЗАРЛАРИ VƏ ONLARIN İNKİŞAFI	352
<i>MƏSİM KAZIM OĞLU ABADOV</i>	
APPLICATION OF THE EDGEWORTH BOX ON THE ACCOUNTING ANALYSIS OF THE WORLD ECONOMY	355
<i>MIGUEL-ANGEL PÉREZ-BENEDITO</i>	
HOW THE EU DECREASED GAS CONSUMPTION AND DEPENDENCE ON RUSSIA IN 2020-2021?	370
<i>K. TABAGARI</i>	

Literature

ABİŞ KƏKİLBAJULY'S STORY 'THE HAPPIEST DAY'	374
<i>TURSYMURAT DIANA</i>	
<i>ADILBEKOVA LAZZAT MAKHAYOVNA</i>	
SACRED PLACES OF RESIDENCE IN THE FOLKLORE OF AZERBAIJAN	377
<i>MURSHUDOVA ULDUZ BASHIR</i>	

Обов'язок крізь призму філософсько-правових поглядів римських стоїків

Терезія Попович

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, Україна

У даній науковій розвідці зосередимо свою увагу на філософсько-правових поглядах таких відомих римських стоїків, як: Епіктет, Сенека та Марк Аврелій, зокрема, на їх уявленнях щодо природи й способів прояву обов'язків. Так, Епіктет формулює такий собі «закон життя»: «робити те, що відповідає природі». З наміру слідувати природі випливає заклик не уникати того, що їй відповідає, не приймаючи того, що їй суперечить.¹ «Природа речей», згідно з якою слід жити, це їх (речей) фундаментальний розподіл на два набори: перший набір – це усе те, що залежить від людини (бажання, судження, імпульси тощо); другий набір охоплює все те, що від людини не залежить (тіло, власність, репутація, титули тощо).² Етичні цінності добра і зла не мають місця у зовнішньому світі, в подіях і діях самих по собі. Вони містяться в оцінці і відповідях на події чи дії.³ Характерна особливість поглядів Епікетета, на відміну від раннього стоїцизму, полягає у тому, що він зосереджується в основному на моральних упередженнях (уявленнях), що мають універсальний характер (тоді як у ранньому стоїцизмі не всі такі уявлення вважались універсальними).⁴

Римський стоїк відзначає, що в силу того, що людина розумна істота, вона має прославляти Бога.⁵ Він закликає бути вільним, і так само таким, якого б не могло ніщо позбавити самоопанування.⁶ Епіктет спонукує поєднати високий образ розмірковування і турботу. Так, ідеться про те, щоб, по-перше, розмежувати речі на ті, що залежать від мене, й ті, що від мене не залежать. При цьому від мене залежить лише свобода волі, яка знаходиться у мені та у якій благо і зло. Речі ж зовнішні безвідносні до блага і зла. Натомість, користування речами відіграє значення для мене. Слід ставитись до них із турботою.⁷

Епіктет проводить лінію відповідності людини її статусу, якому повинні відповідати певні справи, які можемо визначити як обов'язки. До прикладу: 1) громадянин має слідувати інтересам цілого, не вважати нічого приватно корисним і нічого не обмірковувати відособлено; 2) син має підкорятися батьку, не спричинювати йому жодної шкоди, в усьому погоджуватися та в усьому по можливості сприяти; 3) брат має бути уступливим, стримуватися від негідних слів, підкорятися, не оспорювати нічого зовнішнього, а, навпаки, із задоволенням поступатись ним.⁸ Сенс обов'язку, отже, наголошує Епіктет, пізнається у властивостях речі чи статусу людини. Пізнавши, до прикладу, статус батька, можна зрозуміти обов'язки, які з цього випливають, і які, відповідно, слід виконувати.⁹

¹ Беседы Эпиктета. Москва: Ладомир, 1997. С. 82.

² Scalenghe F. «Nature» and the «nature of things» in the stoic philosophy of Epictetus: a synopsis. *Athens Journal of Humanities & Arts*. 2015. Vol. 4. P. 280.

³ Wehus G. Freedom, slavery, and self in Epictetus. *Teologisk tidsskrift*. 2019. Vol. 8. P. 230.

⁴ Tremblay M. Digestion and moral progress in Epictetus. *Journal of Ancient Philosophy*. 2019. Vol. 13. P. 113.

⁵ Беседы Эпиктета. Москва: Ладомир, 1997. С. 68.

⁶ Там само. С. 71-72.

⁷ Там само. С. 100.

⁸ Беседы Эпиктета. Москва: Ладомир, 1997. С. 110.

⁹ Эпиктет. Энхиридион (Краткое руководство к нравственной жизни); Симпликий. Комментарий на «Энхиридион» Эпиктета. Санкт-Петербург: «Владимир Даль», 2012. С. 70.

Цікавими є коментарі філософа Симплікія на працю Епіктета щодо природи обов'язків. Відповідно до них обов'язки являють собою «те, що має місце відповідно до підходящого і належить гідності кожного». Це «справи справедливості, що вміщує у собі всю добродієність».¹ Що стосується, до прикладу, обов'язків людини, то належить віддавати іншим те, що відповідає тим відносинам, які людина має з іншими. Так, відношення до Бога і до сина, очевидно, мають різнитися.² При цьому обов'язки через відношення до когось мають виконуватися, виходячи зі статусу іншого, і не залежать від його відношення до самої людини. Іншими словами, якщо батько поганій, тим не менше, син до нього має ставитися належним чином, а не як до поганого батька.³ Звідси, Сімплікій, коментуючи Епіктета, відзначає: «не треба дивитись, як поводяться з тобою, але варто думати про те, якими вчинками ти здобудеш життя згідно з природою».⁴

Подібно до Епіктета, давньоримський філософ Сенека в короткому трактаті «Про блаженне життя» зауважує, що блаженне життя полягає у тому, аби жити згідно з його природою. Для цього потрібні, зокрема: повне душевне здоров'я, мужність, рішучість, терпіння, готовність до будь-яких змін. Слід «користуватися дарами фортуни, а не по-рабськи слідувати їм».⁵ У цілому римський мислитель наголошує і всіляко бажає довести, що мудрість і чеснота не сумісні з прагненнями насолоди. Той, хто ганяється за ними, нехтує своєю свободою, і в результаті не він купує насолоди, а насолоди його.⁶ Єдине досягнення мудреця – чеснота, а решта – надане йому в тимчасове користування.⁷

Сенека вважає, що в людській природі немає прагнення когось карати. Тому, до прикладу, ті, хто управляє суспільством чи стоїть на варті закону, повинні наставляти людей лише словом: радити, що варто робити; схилити до чесного і справедливого, поважати чесноти й ненавидіти пороки. Що ж до покарань, то спершу варто застосовувати легкі з них. Вищу міру покарання – застосовувати лише за вищі злочини.⁸ Філософ закликає всіляко намагатися утримуватися від гніву, зробити коротке життя мирним і спокійним для себе й інших, а так само намагатися, аби «при житті всі тебе любили, а після смерті про тебе шкодували».⁹

Деякі думки Сенеки стосовно обов'язків простежуються в його праці «Моральні листи до Луцилія». Перше, до чого закликає він свого друга, берегти й накопичувати час, використовуючи його з користю, адже лише час надала нам природа.¹⁰ Римський мислитель погоджується з тим, що людина повинна берегти своє тіло, однак заперечує рабське служіння йому. Іншими словами, наголошує Сенека, «ми повинні поводити себе не так, ніби зобов'язані жити заради свого тіла, а так, наче не можемо жити без нього». Якщо людина надмірно любить своє тіло, вона впадає у страхи, турботи, навіть сором.¹¹ Також філософ закликає навчити душу бажати того, що вимагають обставини. Слід добровільно виконувати повеління. І нещасний не той, який чинить за наказом, але хто чинить проти своєї волі.¹² Метою життя Сенека називає вище благо, згідно з яким слід співвідносити всі вчинки. «Вище

¹ Там само. С. 255.

² Там само. С. 256.

³ Там само. С. 259.

⁴ Там само. С. 261.

⁵ Сенека Л.А. О блаженной жизни. *Философские трактаты*. Санкт-Петербург: Алетея, 2001. С. 15.

⁶ Там само. С. 24.

⁷ Сенека Л.А. О стойкости мудреца. *Философские трактаты*. Санкт-Петербург: Алетея, 2001. С. 71.

⁸ Сенека Л.А. О гневе. *Философские трактаты*. Санкт-Петербург: Алетея, 2001. С. 108.

⁹ Там само. С. 178.

¹⁰ Сенека Л.А. Нравственные письма к Луцилию. Москва: Наука, 1977. С. 5.

¹¹ Там само. С. 25.

¹² Там само. С. 106.

благо – те, що чесне», або «лише те й благо, що чесне, а всі інші блага хибні й підробні». Навіть біди можуть стати благами, якщо їх чесними зробить доброчесність.¹

У «Моральних листах до Луцилія» Сенека зазначає, що кількість обов'язків, які при житті виконує людина, безмежна. Попри це, варто всі належно й неуханно виконувати. Разом із тим, він називає один обов'язок, який теж покладається життям, – померти. Не раз мислитель наголошує, що життя людське коротке, і не важливий його строк, але значиме те, як воно прожите. І обірвати життя можна будь-коли.² Вся повинність людини (в її сукупності) ґрунтується на установленнях природи. На думку мислителя, саме природа народила людей братами, вклала в них взаємну любов, визначила, що правильне, а що ні. Саме за повелінням природи має бути протягнута рука допомоги, а той, хто приносить зло, є більш нещасливішим від того, хто його терпить.³

Наступна відома постать римського стоїцизму – імператор, філософ-стоїк Марк Аврелій. У своїх «Роздумах» він закликає вчиняти завжди з любов'ю, справедливо, благородно, немовби те, що робимо, остання наша справа, віддалитись від всього випадкового й не дозволити, аби пристрасті заволоділи розумом.⁴ Мислитель зауважує також, що слід діяти обдуманно, незалежно, суспільно, з бажанням.⁵ Не варто вважати корисним для себе те, що може схилити до того, щоб порушити вірність, забути про сором, когось зненавидіти, забажати чогось забороненого.⁶ Марк Аврелій застерігає, що потрібно бути готовим завжди робити тільки те, що належить згідно з розумом і законодавцем на користь людей.⁷ Простувати слід коротким шляхом, тобто за природою, «щоб говорити і робити все найбільш здоровим чином».⁸ Через короткість життя філософ закликає прагнути праведного душевного складу і справ на загальне благо.⁹

У «Роздумах» часто простежується заклик до людини діяти відповідно до уявлень про ціле чи про джерело, до прикладу: «роблю, співвідносячись з благом людей», «приймаю, співвідносячись з богами і всезагальним джерелом, із якого виведене все, що народжується».¹⁰ Марк Аврелій сформував свого роду принцип універсального розуму, завдяки якому розкривається таємниця відносин між людиною і Богом, людиною і людиною. Братерство людей спонукає не лише до загального блага, але й до прощення і співчуття.¹¹ Люди, які створені одне для одного і які не можуть існувати поза соціумом, повинні щиро і сердечно любити одне одного, діяльність кожного має спрямовуватися на творіння добра. Така любов до ближнього в мислителя – це чуттєвий вияв душі, пов'язаний із інтелектом.

---

¹ Там само. С. 129.

² Там само. С. 152-153.

³ Там само. С. 238.

⁴ Марк Аврелій. Размышления. Ленинград: Наука, 1985. С. 10.

⁵ Там само. С. 14.

⁶ Марк Аврелій. Размышления. Ленинград: Наука, 1985. С. 15.

⁷ Там само. С. 18.

⁸ Там само. С. 23.

⁹ Там само. С. 32.

¹⁰ Там само. С. 45.

¹¹ Lindsay J. The ethical philosophy of Marcus Aurelius. Archiv für Geschichte der Philosophie. 2009. P. 254-255.

Таким чином, у римських стоїків категорія обов'язку корениться у самій природі речей, розумі, а також у душі людини. Вся повинність людини (в її сукупності) ґрунтується на установленнях природи. Переймаючи ідеї грецького стоїцизму стосовно категорії належного, слідування людини природному порядку речей і загальному благу, представники римського стоїцизму доводять, що обов'язки впливають зі статусу людини, і не залежать від моральних якостей того, щодо кого вони здійснюються. Люди природно покликані творити добро, ставитися до інших належним чином, вимірювати свою поведінку виходячи з інтересів інших.